

Funkce náboženství a náboženské společnosti spočívá právě v této schopnosti prostupovat širší společnost. Jiné zájmové organizace tuto schopnost nemají.

Vznik teologie a dogmatiky Luhmann vidí z perspektivy evoluční teorie, neboť teologie je nástrojem náboženské selekce. Mechanismus selekce je umožněn stabilitou náboženství jako sociálního systému (Luhmann 2000: 266). Je pravdou, že do náboženské společnosti, resp. církve nemá přístup každý, že zde existuje určitý způsob výběru, který znemožňuje průnik např. ateistů nebo příslušníků destruktivních kultů. Je také pravdou, že nejde jen o bezpečnostní opatření, ale že výběr má smysl z dlouhodobého hlediska docílení stability a trvalé existence církve jako sociální organizace.

Poněkud problematická se však jeví Luhmannova teze, že za metafyzikou stojí určitá askeze rozumu. Jinými slovy, že náboženství (křesťanství) obsahuje určitou distanci vůči světu, která na druhé straně znamená důraz na supranaturální představy (Luhmann 2000: 269). Luhmann se opírá o tradiční náboženské texty, kde nalezneme určitou formu obav z přírody. Moderní formy křesťanství však mají svůj vztah ke světu a k přírodě poměrně jasně vyřešený.

Na Luhmannově knize *Die Religion der Gesellschaft* shledávám zajímavým jeden velmi důležitý metodologický aspekt, což ostatně platí o všech jeho dílech. Luhmann se vždy pouští do polemiky a v knihách argumentuje způsobem, z něhož čtenář jasně vidí, že argumenty protistran neignoruje, nýbrž že je bere vážně.

Velký užitek z Luhmannovy poslední studie o náboženství mohou mít kromě sociologů také politologové a nepochybně i teologové, kterým poskytnou zajímavý sociologický pohled na náboženství a církev. Pohled, který rozhodně nepopírá relevanci teologie a na druhé straně silně rozeznává evoluční, avšak nebiologické hledisko, což je jistě pro další studium náboženství různými disciplínami velmi přínosné.

Daniel Toth

Michele Dillon (ed.): *Handbook of the Sociology of Religion*

Cambridge, Cambridge University Press 2003, 481 s.

Široký, dynamický a v řadě ohledů multidisciplinární rozvoj současných společenských věd, jehož svědectvím je (jednotlivcem) dnes již v podstatě nepřehlédnutelné množství dílčích studií, publikovaných v řadě periodik, nutí čas od času udělat jakousi „revizi“, přehled a kritickou analýzu tohoto poznání a seznámit s ním širší odbornou veřejnost. Kromě úzce zaměřených studií nebo dílčích pokusů o jejich syntézu se tak stále častěji setkáváme i s fenoménem encyklopedií a příruček, které – obvykle prostřednictvím širšího mezinárodního týmu autorů – shrnují jakýsi *status quo* jednotlivých disciplín, a tím je posunují kupředu. Řada okolností vede k tomu, že je typicky využívají především relativně nové obory na pomezí společenských a empirických věd; v případě evoluční biologie/sociobiologie hraje tuto úlohu Krebsova a Daviesova *Behaviorální ekologie*, jejíž každé nové vydání představuje další „stupeň“ ve vývoji této disciplíny (Krebs, J. R. – Davies, N. B. (eds.): *Behavioural Ecology. An Evolutionary Approach*. London ¹1978: Blackwell; Sunderland ²1984: Sinauer Association; London ³1991: Blackwell; London ⁴1997: Blackwell), zatímco ekonomická sociologie byla vpravdě konstituována vydáním Smelserovy a Swedbergovy příručky (Smelser, N. J. – Swedberg, R. (eds.): *The Handbook of Economic Sociology*. Princeton – New York 1994: Princeton University Press + Russel Sage Foundation; nové vydání se v současnosti připravuje). Tento vývoj se však nevyhýbá ani dávno etablovaným oborům, prožívajícím v současnosti výraznou metodickou transformaci; příkladem může být (přínejmenším evropská) historiografie, respektive příručka Eibach, J. – Lottes, G. (eds.): *Kompas der Geschichtswissenschaft. Ein Handbuch*. Göttingen 2002: Vandenhoeck & Ruprecht. Bude tomu tak i v případě sociologie náboženství, v dílech klasiků jedné z nejdůležitějších součástí obecné sociologie, potom nadlouho spíše

marginálního pod/mezi-oboru, který v souvislosti s aktuální celosvětovou náboženskou deprivatizací prožívá radikální revitalizaci? Ambiciózní projekt *Průručky sociologie náboženství*, vedený zkušenou americkou badatelkou (a předsedkyní sekce pro sociologii náboženství Americké sociologické asociace) Michelle Dillon, si tento cíl zřetelně vytknul.

Do *Průručky* přispělo celkem třicet čtyři autorů, většinou Američanů, což ukazuje nejen „hegemonii“ americké vědy v současném světě, ale i skutečnost, že sociologie náboženství je, již od meziválečného období, širěji pěstována především právě ve Spojených státech. Zaměření jejich příspěvků přitom je vpravdě mnohostranné; zatímco se někteří z nich pokusili o vztažení náboženské problematiky k tradičním výzkumným oblastem obecné sociologie (problémy modernizace, sekularizace, etnicity, identity, kultury, organizací, politické sociologie, sociálních hnutí, nerovnosti, ontogeneze a socializace atp.), jiní se věnovali moderním tématům typu genderových studií, výzkumu tzv. spirituality, násilí, nebo nábožensky založeným komunitám. Nemenší variabilita panuje i v jejich metodických přístupech; v knize se setkáváme jak s komparativními historickými analýzami (Finke-Stark, Gorski, Hall), s interpretacemi kvantitativních šetření (Dashefsky et al., Hout, Chaves-Stephens, Manza-Wright, McCullough-Smith, Roof), s longitudinálními výzkumy (Dillon-Wing, Sherkat), tak s výzkumy sociálně antropologickými, s *case studies* atd. (Davidman, Ebaugh, Edgel, Kniss, McRoberts, Pena, Wood).

Tato různorodost má ovšem své výhody i nevýhody. Jejím pozitivním přínosem je poukázání na mnohost a různost teoretických a metodických přístupů uvnitř současné sociologie náboženství, pro kterou rozhodně platí multiparadigmatická charakteristika, stejně jako na širokou a zdaleka ještě nepokrytou paletu jejich badatelských polí. Na druhou stranu ani v tomto ohledu nebylo dosaženo – jakkoli pofidérní – celosti. Ze svrchovaně důležitých oblastí sociologie náboženství byla zcela pominuta například inter-

ference s ekonomickými organizacemi a teoretická konceptualizace „náboženského trhu“ (P. L. Berger, ale i teoretikové racionální náboženské volby), „náboženského konzumu“ a „dysneizace náboženství“ (D. Lyon), stejně jako vzájemné vazby mezi religiozitou/náboženskými organizacemi a masmédií (S. M. Hoover). Potvrdilo se tak, jak si nedávno stěžoval P. L. Berger, že „velké otázky“ se v této verzi sociologie nutně vytrácejí“ (Berger, Peter L.: *Poznání do sociologie. Humanistická perspektiva*. Brno 2003: Barrister & Principal, s. 180). Stejně tak jen část autorů dokázala náležitě zhodnotit přínos dosavadní sociologické tradice, zejména evropské (nepočítáme-li klasiky typu Durkheima, Marxe či Webera), přičemž problematice teoretického a metodického rozvoje subdisciplíny, stejně jako aktuální diskusi mezi (pozdními) zastánci sekularizační teorie, stoupenci „nového paradigmatu“ v podobě racionální náboženské volby a překonání tohoto ekonomického redukcionismu, se širěji věnovala jen jediná (byť vynikající) studie britské socioložky G. Davie (s. 61–75). Ještě závažnější však je jiný nedostatek, spočívající v tom, že jen asi polovina autorů „splnila zadání“, tj. poskytla přehled stávající literatury a badatelských přístupů k jednotlivým oblastem. Někteří šli sice ještě dál, takže dosavadní poznatky kritizovali z pozic nově ustavených hypotéz a konceptů (např. P. Beyer v otázce organizační typologie náboženských skupin, s. 53–58, nebo F. Kniss přijetím dvoudimenzionální „ideologické mapy“ americké společnosti a politicko-náboženských souvislostí, s. 333–341), patřících mezi to nejvýznamnější, co recenzovaná kniha přinesla, jiní se však spokojili jen s publikací dílčích výzkumných studií, nepřesahujících rovinu standardních článků. Například kvantitativní výzkum L. Davidmana (s. 261–275) tak spočíval na pouhých 28 telefonických rozhovorech, vydávaných za *case studies*!

Recenzovaná *Průručka sociologie náboženství* je rozdělena do šesti částí; proto nutno věnovat alespoň letmou pozornost jejich obsahu. Většina studií, zařazených do první,

úvodní a přehledové části, přitom již byla zmíněna, dále je třeba upozornit jen na metodickou rekonceptualizaci R. N. Bellaha, uvažující o širším zakotvení sociologie náboženství ve studiu rituálů, spojeném kupříkladu i s teorií her či s etnomuzikologickými výzkumy. Druhá část knihy (s. 79–148), zaměřená na problematiku sociální změny, přináší demografické, teoretické i kvantitativní přístupy. M. Chaves a L. Stephens přitom upozornili na signifikantní rozdíl mezi sebeobrazy zbožnosti, prezentovanými výzkumy veřejného mínění, a skutečnou sociální praxí ve Spojených státech, zatímco R. Finke a R. Stark shrnuli dosavadní vývoj teorie racionální náboženské volby, jejímiž nejdůležitějšími představiteli jsou. Nejpodnětější však je studie P. S. Gorskiho, který v souvislosti s aktuálními diskusemi o sekularizační hypotéze upozornil na nezbytnost inkorporovat do sociologie náboženství historickou dimenzi a prolomit tak existující bariéru mezi historií a sociologií náboženství (s. 115–120).

Třetí část knihy (s. 151–204) obsahuje studie, zaměřené na sociálně-psychologickou rovinu vztahu náboženství a životního cyklu, včetně otázek spojených s „kulturní válkou“ o rodinu, s poměrně překvapivým růstem spirituality (při konstantní religiozitě) ve vyšším věku v současné americké společnosti, nebo s korelacemi mezi náboženskou příslušností a depresemi či mortalitou. Navazující čtvrtá část (s. 207–293) je věnována otázce sociální identity. Kromě pregnantní teoretické studie N. T. Ammerman se věnuje především v současném diskurzu vysoce aktuálnímu tématu vztahu náboženství a (moderních) mezinárodních migrací, stejně jako posunům židovského sebevymezení (především) ve Spojených státech a v Izraeli. Naopak (tradičně) slabá studie M. Jo Neitz shrnuje vývoj feministických teorií (spíše obecně než v oblasti sociologie náboženství) a nepřilíš přesvědčivě argumentuje ve prospěch angažovaného výzkumu. Z páté části knihy, věnované politologickým otázkám (s. 297–381), už byl zmíněn podnětný příspěvek F. Knisse. Návrat náboženství do veřejné sféry v řadě zemí svě-

ta, který inicioval *boom* současných studií v této dosud spíše opomíjené oblasti, však dovolil i rozpracování dalších vysoce důležitých otázek. Například J. Manza a N. Wright se věnovali vlivu náboženství na volební preference, R. H. Williams sociálním hnutím s náboženským podtextem, J. R. Hall problematice nábožensky motivovaného násilí (nejen fyzického) a terorismu. Konečně šestá, nejkratší část *Příručky* (s. 385–422) je zaměřena na nejnovější oblast zájmu sociologie náboženství, na nábožensky založené komunity usilující o větší sociální spravedlnost. Zvláštní vydělení této části je však sporné, protože dané téma, jakkoli jako celek nové, souzní s mnoha již dříve zmíněnými. Tento dynamicky se rozvíjející sektor totiž zahrnuje především imigrantské skupiny, usilující o překonání etnických predsudků, problematiku překonání tradičních genderových rolí, nebo věřící z řad nepřivilegovaných vrstev, bojující za sociální spravedlnost. Americká sociální pracovnice M. Pena přitom poukázala na význam, jaký hrají ženy v náboženských skupinách a nábožensky založených komunitách latinskoamerických imigrantů do USA a jak tato skutečnost souvisí s rolí feminismu v americké společnosti (s. 401–402), zatímco O. H. McRoberts se zaměřil na skutečnost, že přes zdánlivě mimosvětskou orientaci náboženských společenství a právě jejím prostřednictvím religiozita, včetně tradicionalistické a fundamentalistické, angažovaně zasahuje do sociálního prostoru, politiky a fungování občanské společnosti.

Příručka sociologie náboženství sice nedokázala zahrnout všechny důležité oblasti (přinejmenším svým významem) obnovené sociologie náboženství, přesto však v řadě ohledů posunula obecné znalosti o tomto oboru a v několika případech dokonce přinesla vysoce zajímavé, zcela nové poznatky, postřehy a teoretické koncepty. Již proto se musí, přes své nedostatky, stát jedním z klíčových současných děl této disciplíny (na poli dějin oboru přitom může být doplněna např. o zdarilou syntézu Cipriani, Roberto: *Sociology of Religion. An Historical Introduction*. New York

2000: De Gruyter; původní italské vyd. z r. 1997). Přínosná je i skutečnost, že se její autoři dokázali přenést přes partikulární hlediska svých specializací a především metodických škol (v americké sociologii náboženství se v současnosti jedná především o redukcionistickou teorii racionální náboženské volby, jež je v této knize většinou náležitě zhodnocena, avšak nikoli přeceňována – zejména s. 21–22, 67–27; výjimku tvoří samozřejmě kapitoly jejích vyhraněných stoupenců – R. Finke–R. Stark, D. E. Sherkat). Naopak zásadním nedostatkem je výrazná orientace na americký prostor. Ta se projevuje již tím, že ke spolupráci nebylo přizváno větší množství evropských nebo i dalších kolegů (jmenovat lze například P. Heelase, D. Hervieu-Léger, L. Woodhead ad.), opomíjením sice méně „hlasité“, ale nikoli zcela zanedbatelné

evropské badatelské tradice, avšak především převažující orientací na (severo)americký výzkumný materiál. Poznatky z jiných oblastí světa a komparativní výzkumy sice jsou v jednotlivých kapitolách uváděny, avšak většinou netvoří víc než součást obecného přehledu. To je zásadní chyba už z toho důvodu, že většina sociologů náboženství si v současnosti uvědomuje výjimečnost nejen evropského náboženského vývoje (Evropa je jednou z mála oblastí, která dosud do značné míry potvrzuje platnost sekularizační teorie), nýbrž i severoamerického (existence pluralitního „náboženského trhu“, fungování denominací, zvláštní typ deprivatizace náboženství, respektive jeho trvalý sociální vliv při velmi malém působení státu na religiozitu).

Zdeněk R. Nešpor